

TEREMTŐ PÁRBESZÉD AZ EURÓPAI HAGYOMÁNYOKKAL

Viktor Žmegač: *Krležini evropski obzori*. Djelo u komparativnom kontekstu. Znanje, Zagreb, 1986

Kevés olyan író van, nemcsak a jugoszláv vagy a magyar irodalomban, de a világirodalomban is, akire oly jellemző volna, hogy a szépirodalmi művekkel párhuzamosan műveli az esszé és tanulmány műfaját is. Miroslav Krleža e kevesek közé tartozik. Esszéinek, tanulmányainak impozáns mennyisége, tematikai sokrétősége, jól érzékelteti szerteágazó érdeklődését és fogékonyságát, s egyben útmutatóul is szolgálhat a szerzőt ért hatások feltérképezéséhez. Ezek alapján arra következtethetnénk, hogy könnyű dolga van annak a kutatónak, aki e szerző életművének komparatív vizsgálatát tűzi feladatául. Viktor Žmegač szóban forgó tanulmánykötete azonban meggyőzhet arról, hogy ha valaki alapos munkát akar végezni e területen, egymaga semmiképp sem vállalkozhat egészének körüljárására, csak bizonyos részmunkálatokra. Žmegač kutatói alaposágát, elmélyültségét és nem utolsósorban impozáns tárgyismerettel párosuló esztétikai fogékonyságát bizonyítja az a pontosság, ahogyan vizsgálatának (rész)tárgyát meghatározza. Ezzel sikerül a közvetlen hatások kimutatása helyett (amelyek, valljuk meg, sokszor nem is valódi hatások, hanem párhuzamosságok) Krleža életművének a helyét az európai kultúrkör szellemtörténeti és irodalmi tradícióinak kontextusában kijelölnie. Könyve e hagyományokkal folytatott sajátosan krležai *párbeszéd* legfontosabb vonatkozásait foglalja magában. „Felkutatam — írja kötetének bevezetőjében Žmegač — az európai irodalmi és szellemi tapasztalat nyomait az egyes szövegekben, nem foglalkozva a »hatásokkal«, hanem egyedül a szerző azon képességével, ahogyan a különböző tradíciókat alárendeli saját kifejezőerejének.” Žmegač tárgyválasztása és vizsgálati módszere jól példázza a komparatív kutatások tulajdonképpeni hasznát és értelmét. Azt, hogy céljuk nem lehet önmagáért való. Az irodalmi és szellemi hagyományok beépülésének egy-egy írói életműbe egyfelől a hagyományok, másfelől az adott életmű értelmezésének kiszélesítését kell eredményeznie. E tanulmánykötet sikeresen hozzájárul e két horizont kitágításához.

Žmegač komparatív vizsgálatainak egyik vissza-visszatérő tárgyát Krleža *Rég múlt napok* című, 1914—1921 között íródott feljegyzései képezik. Szerinte e feljegyzések sajátos prózai műnek tekinthetők, Gottfried Benn meghatározásával élve „szintetikus prózának”. Az irodalmi társadalmi-politikai, hadászati, történelmi, filozófiai reflexiók és személyes vallomások sokaságából összeálló szöveg olvasható memoárként, lírai naplóként, de úgy is, mint kultúrtörténeti dokumentum, vagy akár sajátos modern regényként is, mint Rilke Malte Laurids Brigge feljegy-

zései című műve, Musil vagy Huxley regényei. Žmegač szerint a Rég múlt napok feljegyzései magukba foglalják az egész Krleža-életmű legjellemzőbb vonásait. Tanúbizonyságot tesznek az író „rendkívül fejlett esztétikai érzékenységről, intellektuális temperamentumáról és társadalmi hitvallásáról”. A komparatív vizsgálat számára abban mutatkozik meg érdekességük, hogy számot adnak Krležának a művészi eredetiségről vallott nézeteiről, valamint a modernizmushoz való viszonyulásáról a kortárs európai művészet vonatkozásában.

Esztétikai érzékenységét jól példázza, hogy Krleža volt az, aki a modern törekvéseket elsőként vonta be a horvát irodalomba. A hazai irodalom és művészet elenyésző hatást gyakorolt rá, annál inkább szélesítették látókörét — már húszévesen is — olyan írók, mint Nietzsche, Flaubert, Dosztojevskij, Ibsen, Strindberg. E korai hatásokból alakult ki Krležának az a sajátos alapállása, melyet erős érzelmi kötődés jellemzett a hazai környezet történelmi és társadalmi körülményeinek alakulásához, ugyanakkor pedig egy szellemileg teljesen szabad esztétikai kozmopolitizmus. Nietzsche volt a filozófus, aki a legnagyobb hatást gyakorolta Krležára. Ez nem azt jelenti, hogy teljes egészében elfogadta volna, hanem azt, hogy a rá jellemző „kettős optika” lényegmeghatározó módon épült bele látásmódjába. Žmegač antinomikus mentalitásként határozza meg Krleža e jellegzetességét.

A skandináv íróknak a Glembay-ciklusban kimutatható hatását taglalva, amelyre maga az író hivatkozik, Žmegač a különbségekre hívja fel a figyelmet. Arra, hogy a drámaforma esszéisztikus adaptációjának lehetünk itt tanúi, minthogy a párbeszéd csak látszólag szövődik naturalisztikus elemekből, közege valójában egy magas szintű, intellektuális kultúra, a történet pedig az egyes nézetek ütközéséből, esszéisztikusan megfogalmazott szópárbajokból áll össze. A gondolat és a gondolat megfogalmazása az elsődleges a szereplők esetében. „Szembeötló jellemvonása a legtöbb epizódnak, amelyekben történik valami fizikailag konkrét, hogy a párbeszédben mindjárt gondolati kommentár, meta-reflexió tárgyává lesz.” Így a skandináv drámákkal ellentétben, ahol a múlt hazugságainak a leleplezésén van a fő hangsúly, Krležánál a történelmi-társadalmi szituáció intellektuális feldolgozása kerül előtérbe.

A *Filip Latinovicz hazatérése* című regény elemzésekor Žmegač megállapítja, hogy egyfelől az európai művészregény hagyományához kötődik, sőt önvizsgálata alapján visszavezethető Goethe *Wertheré*hez. E hagyomány alakulástörténetének legfontosabb állomását a romantika művésztérlemzése képezi, minthogy ekkor válik először reprezentatív személyiséggé a művész, jelezve az emberi individuum felfogására jellemző változásokat. Másfelől a Filip Latinovicz a lélektani regény és a vallomásirodalom vonulatához kapcsolódik, minthogy a súlypont a külső eseményekről a lélek bensőjébe tevődik át az önvizsgálat és visszatekintés (introspekció és retrospekció) egymást kiegészítő, belső tevé-

kenységeként. Struktúráját tekintve a huszadik század azon regényei közé sorolható, amelyet Proust művei képviselnek. Az „eltűnt idő” keresése több síkon is lejátszódik Krleža regényében. Filip kétszeresen is idegen, kívülálló. Hazatérése a rég nem látott gyerekkori szintérre, noha esély az eltűnt idő megtalálására, végül is a távolság, az idegenség felszámolásának a lehetetlenségét teszi nyilvánvalóvá. Művész volta idegenségének egy más relációban történő megismétlődését eredményezi. Filip alkotói törekvésének lényege, hogy az emlékezés materiális alakot öltjön. Proust regényeiben azonban, Krležával ellentétben, egy bonyolultsága ellenére is koherens világ tárul elénk, míg „Krleža költői valósága élesen diszsonáns, megtépzott, mert a különböző helyszínek — kifinomult európai civilizációk és ugyanakkor a pannón elmaradottság — egyidejűségének bemutatásából tevődik össze. Az összeütközés itt a történelmi egymásutániség és a fizikai egyidejűség összekapcsolódásának a következménye”.

Žmegač részletesen elemzi a szóban forgó regény impresszionista és expresszionista sajátosságait. A századforduló osztrák impresszionizmusának jellegzetes jegyeire bukkan Filip szettőredezettség-élményét vizsgálva, és kimutatja a Hofmannsthal és Georg Trakl hasonló világrészékelésével való párhuzamosságot. A regény expresszionista jegyeinek elemzésekor pedig a „Sikoly” motívumát emeli ki, amely a korszak egész művészetén végigvisszhangzik. Markáns expresszionista és impresszionista jegyei ellenére sem sorolható, Žmegač szerint, egyik irányzat alkotásai közé sem Krleža e regénye. Itt a hangsúly a benyomásokon van: „a Filip Latinovicz nem impresszionista regény, hanem regény az impresszionizmusról”. Filip benyomásai a bizonytalan identitástudat motívumában csúcsosodnak, s ez Ernst Mach filozófiájával cseng össze, aki az érvessztés és tárgy hullámzás metafizikai vonatkozásait vizsgálja, sőt „azt is mondhatnánk — írja Žmegač —, hogy Krleža magas hőfokú regényalakjai és szituációi tették Mach állításait igazán szemléletekkel és mélyekkel”. Nietzsche hatása a Filip Latinovicz hazatérését is átjárja. A létezés értelmetlenségének átélése, átlátása Nietzsche létélményének egyik alapvonása ugyan, de szerinte megszűnt filozófiai kérdés lenni. Vele szemben Filip „a maga »nihilizmusát«, az értelem koordinátáinak elvesztését lidércnyomásként éli meg, semmiképp sem a szabadság forrásaként. Az élet és a történelem ellentmondásaira Nietzsche felülnézetből tekint, a szellem játékának tárgyát látja benne, Filip számára viszont mindezek a tragikus hasadtság fájó jelei”.

A bábuk univerzuma című záró tanulmány, amely Krleža létélménye és világlátása egyik legátfogóbb elemzésének tekinthető, a *Bankett Blitvában* című regény záró részében olvasható *Bábuk* drámaszinopszis elemzésével indul. Ez a szinopszis nemcsak a regénybe való szerves beépülése miatt figyelemreméltó, s nemcsak a szóban forgó regény vonatkozásában döntő fontosságú, hanem Krleža egész életművére kiterjedő-

en is. Az emberek mint bábok metafora valamennyi művében megtalálható különböző variációkban, a korai drámáktól kezdődően a *Zászlók* című regényéig. Az emberek mint bábok metafora történelmi és társadalmi-politikai vonásai mindenkor hangsúlyosak Krležánál, végső jelentésében azonban többet jelent ennél: összegezése annak a hiánynak, amelyet az író a szubjektum legfőbb értékének tekint. Krleža a költőt tartja elérendő „antropológiai modellnek”, a költő fogalmát nem történelmileg értve, hanem a kreatív ember gyűjtőfogalmaként. Žmegač ebben a témakörben sem marad adós európai kontextus felvázolásával. Kötetének egésze az európaiság nálunk ritkán átélhető, átlátható tudatával ajándékozza meg az olvasót.

JUHÁSZ Erzsébet

KÉT TÁBORRENDSZER EPIKUS SZEMBESÍTÉSE

Lengyel József: *Szembesítés*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988

Nemcsak a könyveknek általában: az ún. eretnek könyveknek is sajátos sorsa van, természetesen. Hisz ami bennünk egy-egy konkrét időben és konkrét irodalomszociológiai közegben eszmei, ízlésbeli vagy netán „szexuálerkölcsi” szempontból istenkáromlásnak, közízlést sértőnek vagy amorálisnak, ily módon pedig „kiadhatatlannak” is minősül, az ugyanott, ugyanabban az olvasói közegben, ám merőben más „konkrét időben” a legzavartalanabb recepciót is megérheti.

Ez történt Lengyel József félig posztumusz regényével is, amely a hatvanas évek gazdag légernovella-termésének egyféle lezárásaként és szintéziseként íródott, azonban csupán „nem hivatalos” kiadványként és kis példányszámban forgott értelmiségi közkézen —, most pedig, tizenhárom évvel az író halála után, a népszerű és nagy példányszámú „ra-re” sorozatban is napvilágot látott.

Hogy miért csak most? Magából a regényszövegből kockáztatva megkiolvasni a lehetséges feleletek egyikét: nyilván azért, mert az *Igéző* (1961) és az *Elévült tartozás* (1964) novellái után ez a Lengyel-mű vállalkozott a sztálini rendszernek mint *rendszernek* a legátfogóbb, legradikálisabb és legközvetlenebb megragadására, sőt szembesítésére is ama másik, nem egy vonatkozásban vele rokon rendszerrel, amely szintén kiépítette és a „tökélyig” fejlesztette a maga monstre-lágereit.

A szembesítés epikus alkalmát az író oly módon teremtette meg, hogy az *Újra a kezdet* (1964) c. kisregényének forradalmárát, Banicza Istvánt, a tizenkilences vöröskatonát, az egy évtizedig Horthy-börtönökben sínylődő, majd Mauthausent is megjárt mérnököt ezúttal a moszkvai magyar követség első tanácsosaként szerepelteti, aki 1948-ban, a re-